

UDK:31.1

Durdona MAHKAMOVA,
ToshDO‘TAU katta o‘qituvchisi
E-mail: durdonamahkamova7@gmail.com

ToshDO‘TAU professori H.Dadaboyev taqrizi asosida

MODERNIZATSIYALASHUV TUSHUNCHASINING TERMINOLOGIK MAVQEYI

Annotatsiya

Mazkur maqolada modernizatsiyalashuv jarayoni va uning terminologik tizimda voqelanishiga doir qarashlar berilgan. Xususan, o‘zbek va xorijiy olimlarning modernizatsiya terminiga doir qarashlari keltirilib, ularga munosabat bildiriladi. Shuningdek, modernizatsiyalashuv va modernizatsiya terminlarining ilmiy mohiyati, modernizatsiyalashuvning bevosita ijtimoiy jarayonligi ochiqdanib, tushunchaning terminologik izohi keltiriladi.

Kalit so‘zlar: Termin, terminologiya, modernizatsiyalashuv, terminologik tizim, terminologik tizim modernizatsiyalashuvi, sohalar integratsiyasi, taraqqiyot, zamonaviylashuv, jamiyat, ijtimoiylik.

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЕ ОБЪЯСНЕНИЕ ПОНЯТИЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ

Аннотация

В данной статье представлены взгляды на процесс модернизации и его реализацию в терминологической системе. В частности, приведены взгляды узбекских и зарубежных ученых на термин модернизация и представлены мнения на них. Также раскрыта научная сущность термина, социальный процесс модернизации, дано терминологическое объяснение понятия.

Ключевые слова: Термин, терминология, модернизация, терминологическая система, модернизация терминологической системы, интеграция научных сфер, развитие, модернизация, общество, социальность.

TERMINOLOGICAL EXPLANATION OF THE CONCEPT OF MODERNIZATION

Annotation

This article presents views on the process of modernization and its implementation in the terminological system. In particular, the views of Uzbek and foreign scientists on the term modernization are presented and opinions on them are presented. The scientific essence of the term, the social process of modernization, is also revealed, and a terminological explanation of the concept is given.

Key words: Term, terminology, modernization, terminological system, modernization of the terminological system, integration of scientific spheres, development, modernization, society, sociality.

Kirish. Bugungi kunda dunyo hamjamiyati barcha jabhada modernizatsiyalashish jarayonini boshdan kechirmoqda. Shu o‘rinda “Modernizatsiya” tushunchasining mohiyati va ma‘nosini aniq belgilash, uning ilmiy izohini berish, hodisaning qanday ko‘rinish va shakllari borligini aniqlash kabi qator masalalar fanlar kesimida o‘rganilmoqda. Har bir soha vakili bu tushunchani o‘z predmetidan kelib chiqib ta‘riflashi mumkin. Ammo tilshunoslik har qanday til birligi(leksema)ning mohiyatini, uning semantik imkoniyatlarini yaxlit holda tadqiq etibgina xulosa beradi.

Aslida modernizatsiyalashuv doimiy jarayon bo‘lib, termin sifatida o‘z ichiga “yangilanish”, “o‘zgarish”, “takomillashish”, “zamonaviylashish” kabi qator ma‘nolarni qamrab oladi. Aksariyat adabiyot va lug‘atlarda modernizatsiyalashuv texnologik sohalariga taalluqli yoxud boshqa fanlar doirasidagi texnologik yangilanishlarga nisbatan qo‘llanuvchi termin sifatida baholanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. O‘zbek tilidagi ayrim lug‘atlarda modernizatsiya va modernizatsiyalash terminlarining izohi quyidagicha beriladi:

Modernizatsiya, modernizatsiyalash -(frans. moderne — eng yangi, zamonaviy) — biror narsani yangilash, unga zamonaviy tus berish, uni zamonaviy talablarga muvofiq o‘zgartirish. Modernizatsiyada mashina, apparat, turli texnologik qurilmalar, muhim kashfiyotlar texnika taraqqiyoti talablariga muvofiq qayta ishlanadi [1].

Modernizatsiya –(fr. Modernizer –yangilamoq < modern –yangi, zamonaviy) Biror narsani zamonaviy talab va

didga moslab o‘zgartirish; zamonaviylashtirish. Uskunalarni modernizatsiya qilish[2].

Modernizatsiyalamoq - Modernizatsiya qilmoq, zamonaviylashtirmoq[2].

Modernizatsiya, modernizatsiyalash - (fransuzchadan moderne — „eng yangi“, „zamonaviy“) — biror narsani yangilash, unga zamonaviy tus berish, uni zamonaviy talablarga muvofiq o‘zgartirish. M. Modernizatsiyada mashina, apparat, turli texnologik qurilmalar, muhim kashfiyotlar texnika taraqqiyoti talablariga muvofiq qayta ishlanadi[3]

Modernizatsiya terminini shu mazmunda izohlash nafaqat o‘zbek tilidagi lug‘atlar, balki boshqa tillardagi yirik izohli lug‘atlarda ham uchraydi. Xususan, “Kembridj lug‘ati”[4]da modernizatsiya terminiga quyidagi izohlar keltiriladi:

1. modernization - the act of making something more modern (nimanidir zamonaviylashtirish harakati)

2. modernization - the process of starting to use the most recent methods, ideas, equipment, etc. so that something becomes or seems more modern (biror narsa zamonaviyroq bo‘lishi yoki ko‘rinishi uchun eng yangi usullar, g‘oyalar, jihozlar va hokazolardan foydalanishni boshlash jarayoni)

“Ingliz tilining Oksford lug‘ati”[5] da esa modernizatsiyaning ta‘rifi quyidagicha beriladi:

Modernization - the action or an act of modernizing something; the state of being modernized (biror narsani

modernizatsiya qilish harakati ; modernizatsiya qilinayotgan holat)

“Большой толковый словарь русского языка” (Rus tiling katta izohli lug'ati) [6]da modernizatsiya so'zi “Изменение чего-л. в соответствии с современными требованиями, вкусом” (Biron narsani zamonaviy talab va didlarga mos tarzda o'zgartirish) tarzida izohlangan.

Tadqiqot metodologiyasi. Yuqoridagi ta'riflar modernizatsiyani bir qarashda asosan aniq, tabiiy va texnika (texnik qurilmalar bilan ish yurituvchi) fanlari doirasida uchratish mumkin, degan xulosaga olib keladi. Biroq ta'riflardan so'ng beriluvchi illyustrativ matnlarning ayrimlari uning ijtimoiy hodisa ekaniga ishora qiladi. Fikrimizcha, mazkur izohlarni ijtimoiy-tarixiy jarayon birikmasi bilan yakunlash termin mohiyatining to'liq yoritilishiga olib keladi. Boisi ijtimoiy sohalarida ham ushbu jarayon mavjud va u hamisha dinamik holatda bo'lgan. Zero, yangilanish, o'zgarish faqat moddiyatgagina daxldor hodisa emas.

Tahlil va natijalar. Modernizatsiya termini (birikma termin tarkibida, izohlanmish komponent sifatida) qator ijtimoiy sohalar doirasida qo'llanib kelgan va ayni kunda uning qo'llanishi yanada ommalashmoqda. Masalan, ta'lim modernizatsiyasi (pedagogika), qonun modernizatsiyasi, huquqiy modernizatsiya (yurisprudensiya), ijtimoiy modernizatsiya/sotsial modernizatsiya (sotsiologiya), adabiy modernizatsiya (adabiyotshunoslik), iqtisodiy modernizatsiya...

Sotsiologiya, siyosatshunoslik (politologiya) va iqtisodiyot kabi jamiyat hayoti, tuzilishi bilan bog'liq fanlar doirasida modernizatsiya termini va uning ta'rifiga alohida to'xtalindi. Hatto, modernizatsiyaning ijtimoiy ko'rinishlarini o'rganuvchi “modernizatsiya nazariyasi” borligi ta'kidlanadi. Modernizatsiya nazariyasi tarixiga to'xtalsak, ushbu jarayon XX asrning 50-60 yillarida shakllana boshlagan. Mazkur ijtimoiy nazariyaning mazmunini yoritgan sotsiolog G.Lassuel o'zining “Zamonaviy G'arb sotsiologiyasi” [7] asarida modernizatsiyaga quyidagicha ta'rif beradi:

Modernizatsiya, modernizatsiyalash (fransuzcha moderatio, moderne – yangi, zamonaviy) – jamiyatni zamonaviy talablarga muvofiq takomillashtirish maqsadida xilma-xil o'zgarishlarni amalga oshirishdan iborat ijtimoiy-tarixiy jarayonni ifodalovchi tushuncha.

“Modernizatsiya” termini birinchi marta faylasuf Markiz de Kondorse tomonidan 1770-yilda jamiyatdagi o'zgarishlarni ilmiy asoslash va rivojlanish qonuniyatlarini asoslash uchun ishlatilgan [8]. Biroq modernizatsiya masalalari professional ilmiy qiziqishlar doirasiga 1950-yillarda, Angliya va AQSH universitetlari sotsiologlari T.Parson, R.Dahrendorf, siyosatshunos L. Pye va iqtisodchi V. Rostov tomonidan ilmiy maktab shakllana boshlagan paytda kirib keldi [9]. Shu bilan birga, modernizatsiya nazariyasi va uning ilmiy talqini evolyutsiya va evolyutsionizmning klassik postulatlariga asoslangan edi [10]. Shuni ta'kidlash kerakki, o'sha paytda bu masalalar yagona ta'rifini topgan edi, ya'ni tabiatdagi hamma narsa bosqichma-bosqich harakat qiladi, asta-sekin murakkablashadi va takomillashib boradi [11].

Bugungi kungacha “modernizatsiya” termini keng ma'noda maqsadli, tizimli o'zgarishlar jarayoni, shu jumladan jamiyatdagi ko'plab o'zgarishlar, shuningdek, iqtisodiy, siyosiy, madaniy, ijtimoiy va ilmiy-texnikaviy mexanizmlarni o'z ichiga olgan holda talqin qilinmoqda. Siyosatshunoslik, sotsiologiya, iqtisod, boshqaruv g'oyalari va usullarining o'ziga xos sintezi sifatida qaralishi mumkin bo'lgan yondashuvlar doirasida 1950-2000-yillarda modernizatsiyaning bir qator nazariy kontseptsiyalari ishlab chiqilgan. Siyosatshunos A.Haydarovning talqiniga ko'ra “modernizatsiya” tushunchasining negizida “hozir”, “hozirda”, “darhol” ma'nolarini anglatuvchi lotincha “mado” degan so'z yotadi. [12] XX asr o'rtalarida “modrenity” –

“taraqqiy topgan jamiyat” tushunchasi yuzaga kelgan bo'lib, u ijtimoiy tizimning zamonaviy yo'nalishga o'tish holatini anglatadi. Demak, modernizatsiya ijtimoiy hodisani zamonaviy talablara va didga javob beradigan holda o'zgartirish, takomillashtirishni bildiradi. Modernizatsiya nazariyasi rivojlanishini olimlar ikki bosqichga ajratishadi.

Birinchi bosqich (XX asrning 50-60 yillari)da modernizatsiya “vesternizatsiya”, ya'ni turmushning barcha sohalarida G'arbga xos qadriyatlaridan nusxa ko'chirish sifatida tasavvur qilingan. Modernizatsiyaga bunday tarzda yondashuv ya'ni hokimiyatni tashkil etishda G'arbga xos qadriyatlar va standartlarni qabul qilish Afrika, Osiyo, Lotin Amerikasi va bir qator boshqa mamlakatlar tomonidan o'zini oqlamay, vaqt sinovidan o'ta olmaydi. Davlat va aholining o'z milliy xususiyatlarini hisobga olmagan holda tizim va hokimiyatni G'arblashtirish qabul qilinmagach, modernizatsiya qilish konsepsiyasini yanada takomillashtirish zarurati paydo bo'ladi.

Ikkinchi bosqich (XX asrning 70-90 yillari)ga modernizatsiya nazariyasiga doir har tomonlama puxta o'ylangan siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanish amallarini o'zida qamrab olgan talqinlarning yuzaga kelganligi xosdir. Mazkur nazariyalarning asosiy yutug'i jamiyatning zamonaviy turmushi bilan an'anaviylikni uyg'unlikda olib borish hisoblanadi.

Ko'rilganidek, modernizatsiya ijtimoiy-madaniy xususiyatlarga ega bo'lib, u ijtimoiy munosabatlarning barcha sohalarini qamrab oladi. Bu borada politolog B.S.Starostin quyidagi ta'rifni keltiradi: “Modernizatsiyaning maqsadi va ma'nosi faqat iqtisodiy o'sishda emas, balki texnologik madaniyat, boshqaruv madaniyati, siyosiy va tamadduniy madaniyatlarini o'z ichiga oluvchi ijtimoiy madaniyat taraqqiyotining ma'lum darajasiga erishishdan iborat” [13].

Keltirilgan talqinlarning mushtarak tomoni ularning barchasida jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, madaniy sohalarini takomillashtirish uchun xilma-xil o'zgarishlar qilish asosida taraqqiyotga erishish g'oyasining mavjudligidir.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda lingvistik nuqtai nazardan modernizatsiya jarayonini o'rganish tadqiqotchini hodisani keng qamrovda ko'zdan kechirishga undaydi: sotsiolingvistik hodisa sifatida modernizatsiyani til siyosati, endogloss va ekzogloss vaziyatlar bilan bog'liqlikda o'rganish, sof lingvistik hodisa sifatida tizimli jarayon shuningdek, qator yasalish usullari, omillarini hosil qiluvchi sifatida tahlil etishni talab qiladi. Har qanday holda ham modernizatsiya jarayoni ijtimoiy hodisa sifatida mavjud va u lingvistik hosilalarga ega.

Tilshunoslikda mazkur hodisa bir necha ko'rinishga ega bo'lib, terminning birikma shaklidan unga ta'rif berishimiz mumkin:

Til modernizatsiyasi – ma'lum bir tilni modernizatsiyalashtirish. Mazkur termin bevosita “til siyosati” termini bilan bog'lanadi va tilda amalga oshiriluvchi islohotlarni anglatadi.

Soha (tilshunoslik) modernizatsiyasi– 1) (lingvistik modernizatsiya) ma'lum bir soha doirasidagi yangilanish va zamonaviylashish. Sohaga yangi yondashuv va qarashlarning kirib kelishi. Bu asosda yangi yo'nalish va tarmoqlar faoliyati yuzaga chiqishi; 2) sohaga texnologik imkoniyatlar (mas., informatsion texnologiyalar)ni joriy qilish.

Leksik modernizatsiya - Tilning yangi qo'llanish sohalarida o'z yoki o'zlashgan qatlam leksik birliklari asosida yangi leksema (birliklar)ning hosil bo'lishi. Tilshunos T.V.Jerebilo “Lingvistik terminlar lug'ati”da mazkur birliklarning ilm-fan, texnika, siyosiy-ijtimoiy va madaniy sohalar doirasida hosil bo'lishi va sohaning ilg'or vakillari qo'llashi va ularning tashabbusi bilan tilga kirib kelishini qayd etadi [14].

Umuman, yuqorida keltirilgan uch birikma termin bir-biriga bevosita bog'liq. Terminologik modernizatsiyalashuv esa (garchi termin leksik birlik bo'lsa ham) ularning biri vositasida ham, uzviy ketma-ketligi hosilasi tariqasida ham yuzaga chiqishi mumkin. Ya'ni tilni modernizatsiyalash soha terminologik tizimini modernizatsiyalashga, terminologik tizim birliklari esa leksik modernizatsiyaga sabab bo'ladi. Natijada yangi yoki yangilangan leksik birliklar tilning lug'at sathini boyitadi.

Til taraqqiyoti bir tomondan yangi atov birliklari, so'zlar (neologizmlar) hisobiga amalga oshsa, boshqa tomondan tilning boyishi mavjud birliklarning qayta nomlanishi (yangilanishi) hisobiga yuzaga chiqadi. Mavjud referentlarning yangilanishi lug'at tarkibining ma'lum bir kichik qisminigina egallab, bevosita konseptlarga aloqador hisoblanadi va konsept tarkibida (garchi yangilangan, qayta nomlangan bo'lsa-da) qat'iy o'zgarishsiz qoladi. Birinchi jarayon ko'plab lingvistik tadqiqotlar obyekti bo'lib hisoblangan, biroq ikkinchi holatda modernizatsiya jarayoni bor va u hamisha tilda mavjud bo'lsa-da, hanzuz o'zining tizimli ta'rifi topmagan.

Har qanday milliy til lug'at sistemasining, shuningdek, terminologik sistemasining rivojlanishida, takomillashuvida

ikki narsaga to'g'ri amal qilish bu boradagi ishlarning muvaffaqiyatli, ijobiy natijalar bilan yakunlanishini ta'minlaydi: 1) tilning rivojlanishida amal qiladigan qonuniyatlar asosida ish ko'rish; 2) terminga qo'yiladigan talabdan kelib chiqib ish ko'rish. [15]

Xulosa va takliflar. Lingvistik modernizatsiyalashuv, xususan, terminologik tizim modernizatsiyalashuvini turli nuqtai nazardan tadqiq qilish mumkin. Qiyosiy –tarixiy paradigma nuqtai nazardan termin va terminologik tizimning taraqqiyot dinamikasini aniqlash, sistem-struktur paradigma qonuniyatlariga asoslanib termin qurilishida kechuvchi o'zgarishlarni belgilash, antroposentrik paradigma ta'limoti asosida hodisani vujudga keltiruvchi omillarni belgilash, termin ijodkori va iste'molchisi –insonning tizimni yangilash va uning takomillashuviga ta'siri kabi masalalarni o'rganish yangi ilmiy xulosalarga olib keladi.

O'rganilgan manbalar va kuzatishlarimiz asosida “modernizatsiyalashuv tushunchasi va shu asosdan yasalgan turli yasalmalar sohalararo termin maqomidadir” degan xulosaga keldik. Sababi jarayon va uni hosil qiluvchi omillar aynan o'xshash bo'lib, farqlanish asosan modernizatsiyalanuvchi ob'yektlardadir.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 6-том. –Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2003
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. 3-tom. –Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023
3. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Modernizatsiya>
4. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/modernization>
5. <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=modernization>
6. Большой толковый словарь русского языка. С. А. Кузнецов (общ. ред.) [https://gramota.ru/poisk?query=%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F&mode=slovari&dicts\[\]=42](https://gramota.ru/poisk?query=%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F&mode=slovari&dicts[]=42)
7. Лассуэл Г. Современная западная социология. Словарь. Политиздат. 1990. –С. 152-153
8. Lewis F. Abbott Theories of industrial modernization & development. Manchester, England: Industrial Systems Research, 2013. 316 p.
9. Gerald D. Feldman, Peter Hertner Finance and Modernization: A Transnational and Transcontinental Perspective for the Nineteenth and Twentieth Centuries. Routledge, 2016. 320 p
10. Дятел Е.П. Новое о формировании современного экономического мышления // Известия Уральского государственного экономического университета. 2017. №4 (72). С. 5–18.
11. Касьянов В.В., Халюзин В.А. Духовно-нравственные, традиционные и религиозные ценности как фактор модернизации в условиях глобализации общества // Социально-гуманитарные знания. 2016. № 7. С. 21-31.
12. Хайдаров А.А. И др. Основы политологии. - Т., 2003. - С. 20.
13. Старостин Б. С. проблемы модернизации: история и современность // Модернизация и национальная культура. Материалы теоретического семинара. – М. : Апрель-85, 1995. – С. 8–21
14. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов. Изд. 5-е, испр. и доп.– Назрань: ООО «Пилигрим», 2010.
15. Хожиев А. Ўзбек терминологиясининг hozirgi holati va uni takomillashtiriш chora-tadbirlari //Атамашунослик –касбий тафаккурни шакллантиришда, фан ва таълимни ривожлантиришда. –Тошкент, 2008